

Kovács Andrea

A KÖZÉPKORI MAGYAR LITURGIA GÉZA KORI ELEMEI?

A következő írás címét egy harminc évvel ezelőtt közreadott publikáció címe sugallta. Dobszay László *A középkori magyar liturgia István kori elemei?* című, 1988-ban megjelent tanulmányában az officiumok vizsgálata alapján a három magyar liturgikus hagyomány – Esztergom, Erdély-Várad, Kalocsa-Zágráb – közös, csak Magyarországra jellemző vonásainak a megjelenését István király korára valószínűsítette, az egyházszervezet kialakulásával egyértelmű összefüggésben.¹ Ennek a közös magyar alaprétegnek a létrejötte előtt heterogén szokásrendek lehettek jelen az ország területén, ami indokoltá tehetette, hogy az eltérő úzusokat egymáshoz közelítsék. Korabeli források hiányában azonban ezeknek az ezredforduló előtti consuetudóknak a jellegzetességeiről, eredetéről semmit sem tudunk. Hogy a későbbi kéziratokban tetten érhető-e, kimutatható-e az István kori tudatos rendezést megelőző állapot nyomai, annak felderítésére mindeddig nem történt kísérlet.² Ha most mégis ez kerül vizsgálódásunk középpontjába, arra egy kor, úzus és műfaj szempontjából első pillantásra meglehetősen heterogén liturgikus könyvekből álló forráscsoportnak a húsvét nyolcadára és az ünnepet követő vasárnapokra előírt Alleluja-sorozatai szolgálhatnak magyarázattal.

A középkori liturgia európai szintű homogenitása elsősorban a misében nyilvánult meg. A nagyfokú egységesség következtében a különféle tradíciók jellegzetességei és azok alapján egy-egy miseforrás provenienciája rendszerint a temporále négy, a regionális szokásoknak nagyobb teret engedő Alleluja-szériája – húsvét hete, húsvéti idő, pünkösd hete, évközi idő – segítségével határozható meg. A ciklusok elemzésekor nem a tételek eredete, nem a komponálás helye a döntő, hiszen előfordulhat, hogy minden egyes darab más és más régióból származik. A tételek válogatása, összeállítása, funkciójának kijelölése az eltérő consuetudókat követő miseforrásokban több-kevesebb ponton eltérhet egymástól, egy adott tradíción belül viszont olyan jellegzetes, felbonthatatlan és tartós egységet képezhet, mely

1 Dobszay László: „A középkori magyar liturgia István kori elemei?”. In: *Szent István és kora*. Szerk. Glatz Ferenc–Kardos József. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 1988, 151–155. Újabbán: *Szent István és az államalapítás*. Szerk. Veszprémy László. Budapest: Osiris, 2002 (Nemzet és emlékezet 1.), 506–510.

2 Ennek a lehetőségével azonban már Dobszay László is számolt. Ld. Dobszay: i. m., 152.

más hagyományban ritka vagy teljességgel ismeretlen. Ugyanakkor a szűkebb helyi szokásokat tükröző sorozatok összeállításában is előfordulhatnak időbeli vagy intézményi tényezőkkel magyarázható esetlegességek, változékonyságok azonos régióban, úzuson belül is.

A húsvét heti Alleluja-széria összeállításához a miseforrásokon – misszálékon és graduálékon – kívül a zsolozsmakéziratok – breviáriumok és antifonálék – adatai is felhasználhatók. Ennek oka az, hogy húsvét nyolcada alatt az officium rendkívüli szerkezetű nappali imaóráiban elmaradt a himnusz, a kapitulum, a responzorium breve/prolixum és a verzikus, és azok helyén/helyett a napi mise graduáléját és Allelujáját szólaltatták meg. Ebből adódóan a zsolozsmaforrásokból is rekonstruálható a fényesheti Alleluja-sorozat. A breviáriumok és az antifonálék adatai két szempontból is értékesek és hasznosak. Egyrészt befolyásolhatják egy adott hagyomány kérdéses, bizonytalan elemeinek a megítélését, vagy alátámaszthatják, megerősíthetik az esetleg kisszámú miseforrás elrendezését. Másrészt fontos, hiánypótló információval szolgálhatnak azoknak az úzusoknak a szokásrendjéről, melyeknek jelenleg nem áll rendelkezésre misszáléja vagy graduáléja.

A húsvét oktávjára összeállított ciklus hétfői és pénteki tételválasztása alapján három magyarországi szokásrend – Esztergom, pálosok; Felvidék, erdélyi szászok; Zágráb – különíthető el egyértelműen, a hét többi napjának Alleluja-verse ezekben az úzusokban többé-kevésbé egységes. Ezek az asszignációk annyira jellegzetesek és stabilak ezekben az intézményekben, hogy segítségükkel jó eséllyel megállapítható egy magyar eredetű szerkönyv szűkebb provenienciája.

Három nap Alleluja-verse szinte teljesen homogén e három hagyományban. A húsvétvasárnapi *Pascha nostrum* V2) *Epulemur* és a szombati *Laudate pueri* tételek kizárólagos forrásainkban, legfeljebb a szombati Alleluja második versének (*Sit nomen Domini*) használatában vagy mellőzésében jelentkezhetnek eltérések.³ Néhány rendkívül ritka kivételtől eltekintve csütörtök állandó Alleluja-verse az *In die resurrectionis meae*.

Kissé variábilisabb a keddi és a szerdai mise asszignációja. Ezen a két napon a legjellemzőbb választás a *Surgens Iesus Dominus* és a *Christus resurgens ex mortuis*. Esztergomban egyértelműen ez az elrendezés dominált. Két bizonytalan eredetű forrás rendhagyó előírásán kívül az esztergomi kódexek rendje szerepelt Zágrábban is. Jóval szórtaabb a kép a felvidéki–erdélyi szász hagyományban, melyben – bár néhány kódex az esztergomi–zágrábi beosztást követi – a két fő Alleluja mellett feltűnik az *Angelus Domini* is, és a források szinte kivétel nélkül ezt a három tételt közlik a legkülönbözőbb párosításban és sorrendben.

A hétfői versválasztás rítusonként teljesen pontosan definiálható, és két nagy csoportra bontható. Húsvét második napján Esztergomban – és néhány erdélyi-váradai kéziratban – mindig az *Angelus Domini* V2) *Respondens angelus* hangzott el.

3 A Futaki- (Ístanbul, Topkapi Sarayı Müzesi, Yazma Eserler Kütüphanesi, No. 68 [TR-Itks 68]) és az erdélyi (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fol. lat. 3815 [H-Bn Fol. lat. 3815]) graduálén, valamint Kálmáncsehi Domonkos misekönyvében (Zagreb, Glazbeni arhiv katedrale, 355 [HR-Zk 355]) kívül csak koldulorendi (ferences, domonkos) kéziratokban marad el a *Sit nomen Domini* vers.

Csak egy, a legszűkebb értelemben vett esztergomi tradíciót, annak fővonalát követő kódexcsoportban tűnik fel a *Nonne cor nostrum* tartalék tételként. A többi magyar úzus – Felvidék, erdélyi szász, Zágráb – forrásaiban ennek éppen az ellenkezője szerepel, vagyis a *Nonne cor nostrum* helyett (vagy mellett) az *Angelus Domini* rendkívül ritka.

Hasonlóan egzakt, de hagyományoként még differenciáltabb a pénteki Alleluja-vers kijelölése. Esztergom – négy misszále kivételével – a *Crucifixus surrexit a mortuist*, Zágráb szinte mindig a *Surrexit Altissimus de sepulchrót*, a felvidéki és az erdélyi szász kéziratok pedig a *Dicite in gentibus* adják:

	Esztergom, pálosok	Zágráb	Felvidék, erdélyi szászok
vasárnap	<i>Pascha nostrum V2) Epulemur</i>	=	=
hétfő	<i>Angelus Domini V2) Respondens angelus</i> (+ <i>Nonne cor nostrum</i>)	<i>Nonne cor nostrum</i>	<i>Nonne cor nostrum</i>
kedd	<i>Surgens Iesus Dominus</i>	=	= / <i>Angelus Domini</i> / <i>Christus resurgens</i>
szerda	<i>Christus resurgens</i>	=	= / <i>Angelus Domini</i>
csütörtök	<i>In die resurrectionis meae</i>	=	=
péntek	<i>Crucifixus surrexit a mortuis</i>	<i>Surrexit Altissimus</i>	<i>Dicite in gentibus</i>
szombat	<i>Laudate pueri V2) Sit nomen Domini</i>	=	=

1. táblázat. A magyarországi hagyományok húsvét heti Alleluja-szériái

Az esztergomi sorozat nem önálló alkotás, hiszen pontosan ugyanezt a ciklust írta elő Passau és Aquileia is.⁴ A magyarországi krisztianizáció története ugyanakkor azt valószínűsíti, hogy ez az elrendezés a német püspökségből és nem Észak-Itáliából érkezhetett hazánkba.⁵

A zágrábi Alleluja-széria *Surrexit Altissimus de sepulchro* tételének pénteki elhelyezése külföldön rendkívül ritka: erre a napra csak négy délnémet bencés – egy einsiedelni, egy niederaltaichi és két ottoeureni – kézirat, a monzai és a brixeni graduále, valamint a churi, a roueni és az évreux-i püspökség nyomtatott miscelanea jegyzi.⁶ Az einsiedelni, a monzai és a brixeni kódexek szériái távol állnak

4 Ld. pl. *Missale Pataviense*, Nürnberg, 1514; Raffaella Camilot-Oswald (Hrsg.): *Die liturgischen Musikhandschriften aus dem mittelalterlichen Patriarchat Aquileia*. Teilband 1. Kassel, Basel, etc.: Bärenreiter, 1997 (Monumenta Monodica Medii Aevi Subsidia Band II.) [MMMA, Subsidia II], LXXVI. stb.

5 Ld. Györfly György: *István király és műve*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1983, 67–81.; Kristó Gyula: *Szent István király*. Budapest: Vince Kiadó, 2001 (Tudomány – Egyetem. Történeti Életrajzok), 88–95.; Thoroczkay Gábor: *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. Budapest: LHarmattan, 2009 (TDI Könyvek 9.), 33–50.

6 Einsiedeln, Kloster Einsiedeln [CH-E], 121; München, Bayerische Staatsbibliothek [D-Mbs], 9921, 27130; Oxford, Bodleian Library, Ms. Can. Lit. 366; Gniezno, Archiwum Archidiecezjalne [PL-GNd], 149; *Missale Curiense* [Chur], Augsburg, 1497; *Missale Ebroicense* [Évreux], Rouen, 1497; *Missale Rothomagense* [Rouen], Rouen, 1495; René-Jean Hesbert (ed.): *Antiphonale Missarum Sextuplex*. Rome: Herder, 1985, 104.

mind egymástól, mind a déli püspökség sorozatától, hiszen azokban csak három, illetve négy nap – húsvétvasárnap, csütörtök (Einsiedeln), péntek, szombat – tételeválasztása azonos a zágrábiéval. Négy szerkönyv a *Nonne cor nostrum* helyett az *Angelus Dominit* írja elő hétfőre. A niederaltaichi kódex és a svájci nyomtatvány csak itt, a két ottobeureni kézirat ezen kívül a csütörtöki Alleluja-verzusban (*Cantate Domino*) is eltér Zágrábtól. A *Nonne cor nostrum*ot asszignáló két normann nyomtatvány közül a roueni más darabot jelöl ki csütörtökre (*Surrexit Dominus et occurrens*), az évreux-i misekönyv szériája viszont tételről tételre megegyezik a zágrábi forrásokéval. Aligha tarthatjuk véletlen egybeesésnek a két egymástól távol eső püspökség, az évreux-i és a zágrábi sorozatának teljes azonosságát. Hogy a normandiai Alleluja-sorozat mikor és milyen úton jutott el Zágrádba, egyelőre rejtély. De hogy a normand és a magyarországi rítusok között valamiféle kapcsolat lehetett, azt a zsolozsma repertoárja nagymértékben valószínűsíti.⁷

A felvidéki és az erdélyi szász források jellegzetes pénteki *Dicite in gentibus* tételét széles körben – elsősorban a német szekuláris és szerzetesi hagyományokban – használták azonos liturgikus pozícióban, ám a legtipikusabb felvidéki–erdélyi szász széria – kedd *Angelus Domini*, szerda *Christus resurgens ex mortuis* – pontos megfelelője a közép-európai – cseh és lengyel – tradíciókból mutatható ki.⁸

Az ünnep nyolcadához képest a húsvéti idő vasárnapjainak Alleluja-rendje jóval variábilisabb nemcsak Magyarországon, hanem Európa-szerte. Ennek oka az lehet, hogy ez a készlet épült be legkésőbb a miseliturgiába, hiszen a legtöbb középkori egyház ezeken a napokon a húsvéti *Resurrexi*-misét ismételte és az adott vasárnap saját anyagát hétfőre imponálta.

A tételeket forrásaink három szisztéma szerint rendezik el, ám mindháromban közös a 3–5. vasárnapra előírt *Modicum et non videbitis* – *Vado ad eum* – *Usquemodo non petistis* sorozat, melynek szövege a János-evangéliumból való.

Az esztergomi és a pálos hagyomány jellemzője, hogy minden vasárnapra két eltérő Alleluja-verset ír elő. Quasimodo-vasárnap első, Esztergomban lényegében kizárólagos *Angelus Domini* tétele helyett a pálos források az *In die resurrectionis meae*t asszignálják. A második Alleluja (*Post dies octo*) szinte minden szerkönyvben azonos. Egy misszálé kivételével ezekben az úzusokban mindig az *Ego sum pastor bonus qui pasco* a második vasárnap második tétele. Az első *Surrexit Dominus et occur-*

7 Ld. Czagány Zsuzsa: „Magyar-normann zenei kapcsolatok a középkorban?”. In: *Zenetudományi Dolgozatok 1990–1991*. Szerk. Felföldi László–Lázár Katalin. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1992, 9–21.; uő: „Magyar-normann zenei kapcsolatok a középkorban II”. In: *Zenetudományi Dolgozatok 2010*. Szerk. Kiss Gábor. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2011, 11–22.

8 Hradec Kralové, Muzeum, 40 (II A 2); Praha, Knihovna Národního muzea [CZ-Pn], XIII B 17; Praha, Národní knihovna české republiky, XIV A 1; Kraków, Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej [PL-Kk], 6, 8; Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, M 1194; *Missale Cracoviense* [Krakkó], Mainz, 1484, Nürnberg, 1493 után; *Missale Gneznense et Cracoviense* [Gniezno, Krakkó], Mainz, 1492, stb. Igen közel áll ehhez egy másik lengyel sorozat: kedd *Surgens Iesus Dominus*, szerda *Christus resurgens ex mortuis*. Ld. PL-GNd 196, PL-Kk 1, 3, 44, 45, *Missale Vratislaviense* [Wrocław], Mainz, 1483, stb. Ezt a morva források annyiban módosítják, hogy hétfőre az *Angelus Dominit* adják. Ld. Brno, Archiv mesta Brna II, 6/11; Olomouc, Universitní knihovna [CZ-OLu], M III 6, M III 7, M III 8, stb.

rens és a harmadik vasárnap azonos pozícióban szereplő *Surrexit pastor bonus* tételét csak azok a források tartalmazzák ebben a sorrendben, melyek húsvéthétfőn a tartalék *Nonne cor nostrum*ot is közlik. A többi szerkönyvben a két Alleluja felcserélődik (2D 1. *Surrexit pastor bonus*, 3D 1. *Surrexit Dominus et occurrens*). Csak egy-két szerkönyv módosítja a tételek sorrendjét, vagy ad más, az általános gyakorlattól eltérő verset a negyedik (*Surrexit Christus et illuxit*), az ötödik (*In die resurrectionis meae*) és a Mennybemenetel oktávájába eső vasárnapon (1. *Ascendit Deus*, 2. *Dominus in Sina*). A tételválasztás minimális variálódása alapján úgy tűnik, hogy az esztergomi és a pálos tradíció egy, legkésőbb a 14. század első felére már stabilizálódott, lényegében egységes, évszázadokon át változatlan Alleluja-repertoárral látta el az egyházi évek ezt az időszakát.

Ugyanez a megállapítás érvényes a zágrábi rítusra is, mely azonos elv – vasárnaponként két különböző tétel – szerint állítja össze teljesen homogén Alleluja-készletét. Az esztergomi és a zágrábi úzus repertoárja egyetlen vers kivételével – *Pascha nostrum* a *Surrexit pastor bonus* helyett – azonos, az Alleluját elhelyezése, beosztása azonban teljesen eltérő.

A második szisztéma szerint az egész időszakban, minden vasárnap ugyanaz az Alleluja hangzott el az első helyen, a másodikon pedig egy hetente változó tétel. Ezt az elsősorban német egyházmegyék által kedvelt elrendezést hat, többségében felvidéki provenienciájú kódexünk tartalmazza.⁹ A hétről hétre ismétlődő Alleluja öt kéziratban a *Pascha nostrum*, a nyitrai graduáléban viszont az *Angelus Domini*. A rendszertől csak a második, illetve a harmadik vasárnapon tér el két szerkönyv a *Surrexit pastor bonus* asszignációjával. Ebben a forráscsoportban az első vasárnap második Allelujája a legcsekélyebb mértékben sem rögzült, szinte kódexenként más és más,¹⁰ ezzel szemben a másodiké csak két kéziratban tér el az esztergomi–zágrábi választástól (2. táblázat a 30. oldalon).

Az Alleluját elrendezésének harmadik elve, melynek tényleges gyakorlati megvalósulása kérdéseket vet fel, több változatban is megjelenik. Legtisztább formájában minden vasárnaphoz egyetlen darabot rendelnek.¹¹ Három kézirat kivételével a 3–5. vasárnapok egyedüli tételeként megmarad a *Modicum – Vado – Usquemodo* szöveg, a másodikon pedig leggyakrabban a *Surrexit pastor bonus* szerepel. A Mennybemenetelt követő vasárnapon vagy mindkét Alleluja – *Ascendit Deus, Dominus in*

9 Szepességi misszálé [H-Bn 92]; kassai misszálé, Alba Iulia, Biblioteca Naționala, Filiala Batthyaneum [RO-AJ] R I. 23; felvidéki misszálé [RO-AJ R I. 24]; felvidéki graduále [RO-AJ R I. 96]; brassói graduále, Brasov, Biserica Neagra [RO-BRbn] I. F. 67; nyitrai graduále, Bratislava, Slovenský narodný archív [SK-BRsa] 67.

10 *Surgens Iesus Dominus*: H-Bn 92; *Angelus Domini*: RO-AJ R I. 23; *Surrexit pastor bonus*: RO-AJ R I. 24; *Christus resurgens ex mortuis*: RO-AJ R I. 96; *In die resurrectionis meae*: RO-BRbn I. F. 67, SK-BRsa 67.

11 Kassai graduále [H-Bn 172a]; pálos graduále [H-Bn Ms. Mus 7240]; Gyöngyösi Szántó András graduáléja, Budapest, Egyetemi Könyvtár [H-Bu], A 114; újhelyi pálos graduále [H-Bu A 115]; Ulászló-graduále, Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár [H-Efkö], I. 3; gyergyói graduále [RO-AJ R IX. 57]; brassói graduále, Sibiu, Biblioteca Muzeului Bruckenthal [RO-Sb], 759; isztambuli missale notatum [TR-Itks 49]; isztambuli missale notatum [TR-Itks 60]; gyergyói misszálé, Gheorgheni, Római katolikus plébánia, 845; heltauai misszálé, Csnádie, Evangélikus plébánia, s. sign.

Esztergom, pálosok	Zágráb	Felvidék
1D <i>Angelus Domini / In die resurrectionis meae</i> <i>Post dies octo</i>	<i>Post dies octo</i> <i>Surrexit Dominus et occurrens</i>	<i>Pascha nostrum</i> //
2D <i>Surrexit Dominus et occurrens / Surrexit pastor bonus</i> <i>Ego sum pastor bonus qui pasco</i>	<i>Pascha nostrum</i> =	<i>Pascha nostrum</i> =
3D <i>Surrexit pastor bonus / Surrexit Dominus et occurrens</i> <i>Modicum et non videbitis</i>	<i>Surrexit Christus et illuxit</i> =	<i>Pascha nostrum</i> =
4D <i>Surrexit Christus et illuxit</i> <i>Vado ad eum</i>	<i>In die resurrectionis meae</i> =	<i>Pascha nostrum</i> =
5D <i>In die resurrectionis meae</i> <i>Usquemodo non petistis</i>	<i>Angelus Domini</i> =	<i>Pascha nostrum</i> =
6D <i>Ascendit Deus</i> <i>Dominus in Sina</i>	= =	= =

2. táblázat. A húsvét utáni vasárnapok Alleluja-szériái a magyarországi hagyományokban

Sina – megjelenik, vagy csak a második, vagy a források egy ezektől eltérő harmadik tételt közölnek. Itt is Quasimodo-vasárnap beosztása a legképlékenyebb, melyre ritkán két, gyakrabban csak egy Alleluját adnak ennek a forráscsoportnak a szerkönyvei. Az azonban rendkívül variábilis, hogy melyik tételt asszignálják egyedülként, sőt az is előfordul, hogy – feltehetően másolói tévedésből – egyetlen Alleluját sem találunk ezen a ponton:

1D – //
2D – <i>Surrexit pastor bonus</i>
3D – <i>Modicum et non videbitis</i>
4D – <i>Vado ad eum</i>
5D – <i>Usquemodo non petistis</i>
6D <i>Ascendit Deus</i> <i>Dominus in Sina</i>

3. táblázat. A húsvét utáni vasárnapok rendhagyó Alleluja-szériája

Lényegében ugyanezt a rendszert tartalmazza öt további kódexünk¹² azzal a különbséggel, hogy az első vasárnap mindig két, igen változatos párosítású tétellel felszerelt, és hogy a 2–4. vasárnap bármelyikén szerepelhet Alleluja-pár.

12 Zágrábi egyházmegye missale notatum, Güssing, Franziskaner-Kloster, Bibliothek [A-GÜ], 1/43; pozsonyi (?) misszale [H-Bn 222]; kolozsvári graduále [RO-AJ R I. 1]; nagyszebeni („Halbgebachsen“) misszale [RO-Sb 595]; szepesi graduále, Spišska Kapitula, Dóm sv. Martina, Knižnica Spišskej Kapitulky [SK-Sk], Mus 1.

A legfontosabb kérdés ezzel a szisztémával kapcsolatban az, hogy azokban a hagyományokban, intézményekben, amelyeknek ezek a források a képviselői, valóban csak egy Alleluja hangzott-e el a húsvét utáni vasárnapokon? Vagy első helyen egy állandóan ismétlődő darabbal kell számolnunk, melynek incipitjét – talán tévedésből, talán az általánosan ismert gyakorlat és tételválasztás miatt – nem adták meg a scriptorok?¹³ Ebben az esetben vajon elképzelhető-e az, hogy időben – a 14.-től a 17. századig – és térben – Kassa, Gyöngyös, Gyergyó, Brassó, stb. – egymástól távol eső úzusokban ugyanazt a hibát követték volna el a másolók? Ha elfogadjuk ennek a lehetőségét, akkor viszont az állandó Alleluja megállapítása utközik nehézségbe.

Az elsősorban a német egyházakban preferált rendszerben általában Quasi-modo-vasárnap első tételét ismételték meg minden vasárnap első helyen, amire vagy egy hosszabb, a vasárnapok végzésének rendjét összefoglaló rubrikában, vagy a mise megfelelő helyén incipittel utaltak. Szélsőséges esetben az is előfordulhatott, hogy az első kivételével minden vasárnap ugyanaz a két tétel hangzott el. Kérdéses, hogy automatikusan alkalmazható-e az állandó Alleluja szisztémája a bármiféle eligazítást, rubrikát vagy incipitet nélkülöző, az első vasárnapra meglehetősen heterogén tételpárokat előíró magyar forrásokban? Óvatosságra int az is, hogy több, egészen eltérő tradíciót reprezentáló külföldi szerkönyv szintén egyetlen Alleluját asszignál ezekre a napokra. Közülük néhány teljesen egyértelművé teszi, hogy ezekben a misékben valóban egy Allelujának kell elhangoznia. Ennek az eljárásnak az oka minden bizonnyal a liturgikus alkalom megítélése, rangjának besorolása lehet.

A középkori egyházak egy része azzal, hogy a vasárnapi miséket hétfőre helyezte át, majd a hét többi napjain – gyakran az Alleluja naponkénti megváltoztatásával – megismételte, azokat nem ünnepi, hanem hétköznapi szertartásként kezelte, melyekben elegendő volt egy Alleluját megszólaltatni. Erre a rubrikák szóhasználata (*feria secunda, solum unum alleluia*) mellett abból is következtethetünk, hogy több szerkönyv külön hangsúlyozza, amikor a hétköznapi miatt (*quia feria*) elmarad a *Gloria*, a *Credo* és elvétele a szekvencia is. A hét napjaira szánt változó Allelujákat vagy egy terjedelmesebb rubrika részeként közölték,¹⁴ vagy a hétfőre áthelyezett vasárnapi mise kivételével azonosak voltak a fényeshét tételeivel.¹⁵ Az első megoldás azt eredményezte, hogy az imponált vasárnapi misében mindig ugyanaz a tétel hangzott el.

13 Szendrei Janka csak ezt a lehetőséget tartja elképzelhetőnek. Ld. Szendrei Janka: *A „mos patriae” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005, 292., 332.

14 Pl. *Missale Moguntinum* [Mainz], Würzburg, 1482: *Nota quod per singulas hebdomadas usque ad vigiliam Ascensionis alleluia ferialia quae sequuntur dicuntur et omni die tantum unum. Feria secunda: Alleluia Surrexit Dominus vere. [...] Dominica prima post festum Paschae Introitus Quasi modo [...] Solum unum alleluia dicitur de supra scriptis quod feria requirit et nulla sequentia. Gloria, Credo non dicitur.*

15 Pl. *Missale Magdeburgense* [Magdeburg], Nürnberg, 1503: *Dominica prima post Pascha officium dominicale tamen in feriis cantabitur. Introitus Quasi modo geniti [...] Gloria in excelsis non cantatur quia feria. [...] Unum alleluia tamen cantatur et hoc de septimana paschali eo ordine feriarum quo in septimana paschali est cantatum.*

Hogy közvetlen környezetünkben is ismert volt ez az eljárás, azt a prágai liber ordinarius mellett morva és cseh misekönyvek is bizonyítják, melyek a húsvét utáni vasárnapok miséinek Allelujáit szinte mindig a *hoc solum* megjegyzéssel látják el.¹⁶ Fehérvasárnap kivételével egyetlen Alleluját írt elő Aquileia is.¹⁷

Lehetséges, hogy a rendhagyó Alleluja-szériákat közlő magyar hagyományok valóban egy regisztrálatlan és jelenleg meghatározhatatlan állandó és egy hétről hétre változó tételt szántak ezekre a vasárnapokra (második szisztéma). Ám a *solum unum*-rendszer külföldi analógiái egy viszonylag széles körben alkalmazott megoldás létezéséről tudósítanak, ezért nem zárható ki a hazai adatok helyessége, szándékossága sem. Különösen akkor nem, ha a szisztéma mellett a tételválogatás szinte teljesen azonos morva és cseh párhuzamait is figyelembe vesszük.

A húsvét utáni vasárnapok négy magyar Alleluja-szériája lehetséges külföldi előzményeinek a körét a *Modicum–Vado–Usquemodo*-trió szűkítheti le. A tételek egymástól még független, önálló feljegyzései 11–12. századi itáliai (Bologna, Monza, Nonantola, Balerna) kódexekben tűnnek fel. A három Alleluja együtt – egyelőre még képlékeny elrendezésben – egy 12. századi ravennai graduáléban szerepel. A teljes sorozat a magyar forrásokkal azonos liturgikus pozícióban először egy ugyanebből a korból származó, igen bőséges készletet (minden vasárnapra három Alleluja) közlő forlimpopoli/ravennai kéziratban tűnik fel, majd a 13–14. században beépül két észak-itáliai (Aquileia, Cividale) tradícióba.

Ugyanakkor egy franciaországi (Maillezais) bencés misekönyv már a 11. század legelején, 1030 körül közli a *Modicum–Usquemodo* tételpárt, vele egyidőben a saint-yrieix-i, valamivel később pedig a limoges-i és a narbonne-i graduále mindhárom Alleluját. A tételek, melyek a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján Itáliában vagy Franciaországban készülhettek, a későbbiekben önállóan és párokba rendeződve is rögzülhettek mindkét régióban.

A teljes trió e két hagyománykörön kívül elsősorban a szerzetesrendek (ciszterciék, domonkosok) és az ibériai félsziget liturgikus gyakorlatának vált szerves részévé. Az előbbiek az adott vasárnapi mise első, az utóbbiak – a magyar praxisal megegyezően – második Allelujájaként írták elő az egyes tételeket.

A ciklus itáliai és francia feltűnésével szinte egy időben, a 12. században ezek az Alleluják megjelentek Közép-Európában, cseh területen is. Egy prágai missale notatum még csak a két szélső darabot (*Modicum*, *Usquemodo*) közölte,¹⁸ ám ettől kezdve az Alleluja-trió évszázadokon keresztül stabil és elhagyhatatlan eleme volt a cseh mellett a morva és a lengyel tradícióknak is. Ezeken az úzusokon kívül az

16 CZ-Pn XIV D 9: *Ad missam* Quasi modo [...] *Alleluia* Surgens Iesus. *Hoc solum etiam sint prosa*. [...] *Ad missam* Misericordia Domini [...] *Alleluia* Surrexit pastor bonus *hoc solum*. [...] *Ad missam* Iubilare Deo [...] *Alleluia* Modicum et non *hoc solum*. [...] *Ad missam* Cantate Domino [...] *Alleluia* Vado ad eum *hoc solum*. [...] *Ad missam* Vocem iucunditatis [...] *Alleluia* Usquemodo *hoc solum*. Ld. még: CZ-OLu M III 6, M III 8, CZ-Pn XIII B 8, H-Bn 93.

17 MMMA, *Subsidia II*, LXXVI.

18 CZ-Pn XIV D 12. A *Modicum* a misében az evangélium előtt szerepel, az *Usquemodo* – ugyanattól a kéztől – kiegészítésként a lapszélén. Lehetséges, hogy a *Vado ad eum* is tévedésből maradt ki a főszövegből, és elfelejtették utólag a margón pótolni.

egyes darabok, tételpárok vagy a teljes hármasszint szinte teljesen ismeretlen volt, az Alleluják német területre csak elvétve szivárogtak át. Vagyis a magyarországi liturgiába vagy közvetlenül Itáliából¹⁹ – esetleg Franciaországból – vagy cseh–morva–lengyel közvetítéssel kerülhetett a sorozat, amelyet azután a különböző részahagyományok eltérő módon egészítettek ki, töltöttek fel.²⁰

A központi rítus és Zágráb húsvéti időre rendelt szériájának pontos vagy közel azonos külföldi megfelelőjét ma nem ismerjük, így elképzelhető, hogy mindkettő jellegzetes hazai összeállítás. A felvidéki sorozat legközelebbi párhuzamát – egyetlen tétel eltéréssel – egy 1300 körül másolt wislicai graduále tartalmazza. A *solum unum*-rendszer pedig a fehérvasárnap tételválasztás alapján közelebb áll a középeurópai (*Surgens Iesus Dominus*), mint az aquileiai (*Post dies octo, Surrexit pastor bonus*) szokásrendhez.

Az eddigiekből világosan kitűnik, hogy a különféle magyar hagyományok – Esztergom, Zágráb, Felvidék – a fényeshétre és a húsvéti időre viszonylag pontosan definiálható, jellegzetes, mintegy önazonosságukat jelző Alleluja-sorozatokot írtak elő. Hat kézirat és két nyomtatvány húsvét heti ciklusa azonban nem illeszthető be e három rendszer (és tradíció) egyikébe sem. Ebbe a forráskörbe tartozik a Codex Albensis, két kalocsai és egy zágrábi breviárium, a zágrábi egyházmegyes missale notatum, a Futaki-graduále, valamint a pécsi és az ultramontán nyomtatott misekönyv.²¹ A húsvétvasárnap és a szombati internacionális tételeken kívül ezekben a forrásokban csak a keddi *Obtulerunt discipuli* állandó. Ez az Alleluja rendkívül ritka szerkönyveinkben. Ezen a nyolc forráson kívül csak öt erdélyi-váradai breviáriumunk és graduálénk, valamint egy ma még közelebből nem meghatározott provenienciájú misekönyvünk tartalmazza, az utóbbi fényeshét szerdáján. Bár a forrásadatok rendkívül szűkösek, úzus tekintetében szórtak (Kalocsa, Zágráb, Pécs, Erdély, Várad) és néha bizonytalanok, mégis nagyon valószínűnek tűnik, hogy mivel az *Obtulerunt discipulit* az esztergomi érsekség egyetlen részahagyománya sem emelte be liturgiájába,²² ezért ez a versválasztás kizárólag a kalocsai provinciának a püspökségeit, intézményeit jellemezhetette.

19 Szendrei Janka ezt egyértelmű tényként kezeli. Ld. Szendrei: i. m., 293.

20 Mivel a ma ismert legkorábbi misszálénk a 13. század első feléből származik (A-GÜ 1/43), ezért a fordított irányú – Magyarországról a cseh–morva–lengyel hagyományok felé – közvetítés lehetősége forrásadatokkal nem igazolható.

21 Graz, Universitätsbibliothek [A-Gu], 211, H-Bn 33 („Cerovabrida”); Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica [HR-Zu], MR 43, Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, archiv [HR-Za], I.c.42, A-GÜ 1/43, TR-Itks 68; *Missale Quinqueecclesiense*, Basel, 1487, Venezia, 1499; *Missale ad usum dominorum Ultramontanorum*, Verona, 1480 [MissUlt 1480].

22 Az egyházzervezetileg az esztergomi érsekséghez tartozó pécsi püspökség nyomtatott misekönyvén ebből a szempontból rendhagyó kivételnek tekinthetjük, hiszen abban – a püspökség történetéből, földrajzi helyzetéből és személyi összetételéből, kapcsolataiból adódóan – az esztergomi rítus mellett a déli területek erős liturgikus befolyása is kimutatható. Ld. Kovács Andrea: „...secundum chorum almae ecclesiae Quinqueecclesiensis”. In: *Hagyomány és megújulás a liturgiában és zenéjében. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszéke újraindításának 20. évfordulóján tartott szimpózium előadásai*. Szerk. Kovács Andrea. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, 2012, 267–302.

	kalocsai breviárium	Cerovabrida-breviárium	zágrábi missale notatum
vasárnap	<i>Pascha nostrum V2) Epulemur</i>		
hétfő	<i>Nonne cor nostrum</i>	<i>Angelus Domini</i>	
kedd	<i>Obtulerunt discipuli</i>		
szerda	<i>Christus resurgens ex mortuis</i>		
csütörtök	<i>Surrexit Dominus de sepulchro</i>		<i>Surrexit Altissimus de sepulchro</i>
péntek	<i>Eduxit Dominus</i>		<i>Dicite in gentibus</i>
szombat	<i>Laudate pueri</i>		

	pécsi misekönyv	Codex Albensis
vasárnap	<i>Pascha nostrum V2) Epulemur</i>	
hétfő	<i>Angelus Domini</i>	
kedd	<i>Obtulerunt discipuli</i>	
szerda	<i>Surrexit Dominus vere</i>	<i>Surrexit Altissimus de sepulchro</i>
csütörtök	<i>Cantate Domino</i>	
péntek	<i>Eduxit Dominus</i>	
szombat	<i>Laudate pueri</i>	

	Futaki-graduále	zágrábi breviárium	ultramontán misekönyv
vasárnap	<i>Pascha nostrum V2) Epulemur</i>		
hétfő	<i>Nonne cor nostrum</i>		
kedd	<i>Obtulerunt discipuli</i>		
szerda	<i>Christus resurgens ex mortuis</i>	<i>Surrexit Christus et illuxit</i>	
csütörtök	<i>Surgens Iesus Dominus</i>	<i>In die resurrectionis meae</i>	
péntek	<i>In die resurrectionis meae</i>	<i>Surrexit Altissimus de sepulchro</i>	
szombat	<i>Laudate pueri</i>		

4. táblázat. Rendhagyó húsvét heti Alleluja-szériák

Hasonló a helyzet az ebben a forráscsoportban változatosabb elhelyezésű és szövegű *Surrexit Altissimus de sepulchro* tétellel. Zágráb mintegy szűkebb provenienciájelző pénteki Allelujája – amit a pécsi misszálé nem, a Futaki-graduále pedig húsvét negyedik vasárnapján illeszt be a repertoárjába – ezekben a szerkönyvekben szerdán és csütörtökön is szerepelhet. Péntekre adja a zágrábi breviárium és az ultramontán misekönyv, szerdára a Codex Albensis, csütörtökre a zágrábi misszálé és a kalocsai breviáriumok. Ez utóbbiak (és a Futaki-graduále) olyan szövegváltozatot közölnek (*Surrexit Dominus de sepulchro*), melyet Kalocsán kívül – egy szepesi kódex kivételével – csak ferences kéziratokban találunk, de azokban húsvét keddjén. A gyakoribb *Surrexit Altissimus* szövegvariáns jelenleg még három, bizonyosan nem esztergomi rítusú kéziratból dokumentálható (4. táblázat).

A *Surrexit Altissimus/Dominus de sepulchro*, de mindenekelőtt az *Obtulerunt discipuli*, e két, az esztergomi úzusban teljességgel ismeretlen tétel szerepeltetése a sorozatban minden jel szerint a kalocsai érsekség karakterisztikus, egyéni megoldásaként értelmezendő. Míg az előbbi – bár ingadozó asszignációval – a déli provincia egész területén ismert lehetett, annak közös anyagához tartozhatott, az utóbbit két forrás kivételével Zágráb nem integrálta a repertoárjába. Vagy – és ez tűnik valószínűbbnek – lehetséges az is, hogy a 13. századi zágrábi egyházmegyes missale notatum még egy általános, széles körben elterjedt gyakorlatot rögzít. Ezért szerepelhetnek benne azok az egész érsekségre jellemző specifikus elemek, melyek a 14. század elején végrehajtott domonkos reform eredményeként tűnhetnek el a zágrábi szerkönyvekből (*Obtulerunt discipuli*), vagy nyerhettek stabil elhelyezést és szöveget (*Surrexit Altissimus de sepulchro*). Talán ezt a régi és az új *consuetudo* közötti átmeneti állapotot rögzíti a zágrábi breviárium, melynek szériája már tartalmazza csütörtök és péntek véglegessé váló verzusát, de még helyén marad az *Obtulerunt discipuli*.

Míg a keddi Alleluja-vers egymással összekapcsolja, és egyúttal az ismert magyar hagyományoktól élesen elválasztja ezeket a szerkönyveket, addig a csütörtöki és a pénteki tételek révén a források párokba rendeződnek. A két kalocsai breviárium egyezése (*Surrexit Dominus de sepulchro*, *Eduxit Dominus*) az azonos rítus miatt érthető, legfeljebb a hétfői nap eltérő választása (*Angelus Domini – Nonne cor nostrum*) lehet kissé meglepő. Ehhez a két kézírathoz sorolható a zágrábi egyházmegyes missale notatum is, mely csak a pénteki versben (*Dicite in gentibus*) különbözik a Cerovabrida-breviárium sorozatától.

Egybehangzó hétfői Alleluja-verse a Codex Albensisben és a pécsi misszáléban, melyekben – Kalocsához hasonlóan – pénteken szintén az *Eduxit Dominus* szerepel, ám ahhoz csütörtökön a *Cantate Domino* társul. A pénteki vers más magyar szekuláris forrásból nem ismert,²³ a *Cantate Domino* pedig kizárólag ebből a két szerkönyvünkől dokumentálható. Vajon ebben a négy forrásban a különleges pénteki tétel (*Eduxit Dominus*) azonossága és a csütörtöki szétválása (*Surrexit Dominus de sepulchro*, *Cantate Domino*) mögött a közös (kalocsai) úzus két elágazása (püspöksége, intézménye) sejtethető? Más szóval: a csak egyetlen versben (*Surrexit Altissimus de sepulchro – Surrexit Dominus vere*) különböző Codex Albensis és a pécsi misekönyv egymáshoz közel álló egyházi intézmény szokásrendjének a tanúja? Ugyanez a jelenség – egyetlen eltérés (*Christus resurgens ex mortuis – Surrexit Christus et illuxit*) – és a rokon *consuetudo* kérdése ismétlődik a csütörtökre és péntekre az *In die resurrectionis meae – Surrexit Altissimus de sepulchro* verseket előíró zágrábi breviárium és az ultramontán misekönyv esetében is. Vagy a nagyfokú hasonlóság oka nem szűkebb egyházszervezeti rokonságra, hanem távolabbi időre visszanyúló, nagyobb földrajzi területet érintő hatásra, befolyásra vezethető vissza?

Hogy a Futaki-graduále is ehhez a forrás- és hagyománykörhöz (kalocsai érsekség) tartozhat, azt a *Nonne cor nostrum* és az *Obtulerunt discipuli* együttes szere-

23 Csak egy, a zágrábi egyházmegye területén fekvő ágostonos kolostor számára másolt misekönyv (PL-GNd 150) jegyzi ezt a verset a nyolcad csütörtökére.

peltetésén kívül a zágrábi breviáriummal való nagyfokú egyezése is megerősítheti, melytől csak egyetlen versben – *Surgens Iesus Dominus a Surrexit Altissimus de sepulchro* helyett –, valamint a csütörtöki és a pénteki asszignációban tér el. A verzusban és az elrendezésben mutatkozó különbségek ugyanakkor azt sejtetik, hogy a graduále rendeltetési helyét nagy valószínűséggel nem a zágrábi püspökség területén, hanem a déli provincia más régiójában, intézményében kell keresnünk. Erre utalhat az is, hogy ez a kézirat az egyetlen, melynek húsvéti időre rendelt Alleluja-sorozata nem követi egyik magyarországi consuetudo szisztémáját sem. Ez a széria az esztergomival és a zágrábiival annyiban rokon, hogy minden vasárnapra különböző tételeket ír elő, de azokkal ellentétben – az első és a negyedik vasárnap kivételével – nem kettőt, hanem hármat, mintegy választási lehetőséget kínálva fel. Az esztergomi és a zágrábi rítus közös tételei közül ebben a ciklusban nem szerepel a *Post dies octo* és a *Surrexit Christus et illuxit*, mely mindkét úzus stabil repertoárdarabja, valamint a zágrábi *Pascha nostrum*. Ugyanakkor a graduále hat olyan Allelujával bővíti a készletet, melyek rendkívül ritkák forrásainkban és két kivétellel ismeretlenek a közép-európai (cseh, morva, lengyel) rítusokban:

Futaki-graduále	Esztergom, pálosok	Zágráb
1D <i>Angelus Domini / In die resurrectionis</i> <i>In resurrectione tua</i>	= <i>Post dies octo</i>	<i>Post dies octo</i> <i>Surrexit Dominus et occurrens</i>
2D <i>Benedictus es Dei Filius</i> <i>Ego sum pastor bonus qui</i> <i>Surrexit pastor bonus</i>	— <i>Surrexit pastor bonus</i> <i>Ego sum pastor bonus qui</i>	— <i>Pascha nostrum</i> <i>Ego sum pastor bonus qui</i>
3D <i>Surrexit pastor bonus</i> <i>Surrexit Dominus vere</i> <i>Modicum et non videbitis</i>	<i>Surrexit Dominus et occurrens</i> — =	<i>Surrexit Christus et illuxit</i> — =
4D <i>Surrexit Dominus et occurrens</i> <i>Vado ad eum</i>	<i>Surrexit Christus et illuxit</i> =	<i>In die resurrectionis meae</i> =
5D <i>Surrexit Dominus de sepulchro</i> <i>Oportebat pati Christum</i> <i>Usquemodo non petistis</i>	<i>In die resurrectionis meae</i> — =	<i>Angelus Domini</i> — =
6D <i>Ascendit Deus</i> <i>Dominus in Sina</i> <i>Ascendens Christus in altum</i>	= = —	= = —

5. táblázat. A húsvét utáni vasárnapok Alleluja-szériája a Futaki-graduálében

A fehérvasárnapi *In resurrectione tua* csak hét kéziratot és egy nyomtatott miscellánknak kapott helyet, melyek közül három nem az első, hanem a második vasárnapra asszignálja. A források közül három pozsonyi,²⁴ három német liturgikus befolyást (Bécs) vagy gyakorlatot (Augsburg) tükröz,²⁵ kettő pedig feltehető-

24 H-Bn 218 (2D), H-Bn 219, Bratislava, Archív mesta Bratislavy [SK-BRm], EL 11 (2D).

25 H-Bn 91 („Golso”), H-Efkő I. 20, SK-BRm EL 13.

en a kalocsai érsekség területén fekvő intézmények számára készült.²⁶ A tétel a 10. századtól kezdve a délnémet (Sankt Gallen, Einsiedeln, Ottobeuren, Regensburg, Salzburg, stb.) bencés források állandó darabja,²⁷ majd beépül a régió néhány szekuláris egyházának (Salzburg, Augsburg) és az ágostonosoknak a repertóriumába. Más tradíciók – cseh, morva, beneventán, észak-itáliai – forrásaiban csak elvétve tűnik fel.

Misericordia-vasárnap létszámon felüli *Benedictus es Dei Filius* Allelujáját csak a három német hatás alatt álló misekönyvünk tartalmazza. Külföldi elterjedtsége sokban hasonlít az *In resurrectione tua* tételéhez azzal a különbséggel, hogy beneventán és észak-itáliai ismertsége nagyobb és néhány francia hagyomány is befogadja.²⁸ Az Alleluja elhelyezése csak két bencés kódexben és egy világi nyomtatványban azonos a magyar forrásokkal. A külföldi szerkönyvek leggyakoribb asszignációján – harmadik vasárnap – kívül a tétel lényegében az időszak bármelyik vasárnapján – elvétve hétköznapján – szerepelhet.

A közvetlen szomszédainknál rendkívül ritka, ám Európa-szerte ismert *Surrexit Dominus vere* verzust két eltérő hosszúságú változatban adják a külföldi források. Valamennyi Sankt Gallen-i kézirat mindig a textus hosszabb formáját közli még akkor is, ha több liturgikus alkalomra írja elő.²⁹ A bencés kódexek egy másik csoportja (Regensburg, Ottobeuren, Niederaltaich) különböző napokhoz társítva a hosszabb és a rövidebb szövegvariánst is tartalmazza.³⁰ A szekuláris szerkönyvekben – tradíciótól függetlenül – szinte kizárólag csak a rövidebb változat szerepel.³¹

A *Surrexit Dominus vere* magyar forrásai – négy világi, egy ágostonos és három ferences – az Alleluját vagy fényeshét szerdára vagy – egy misekönyv kivételével – Iubilate-vasárnapra jelölik ki. Húsvét nyolcadára vagy a húsvéti időszakra jegyzik a külföldi szerkönyvek is, de jóval változatosabb elhelyezésben. A tételt a húsvéti időben a magyar forrásokkal megegyező liturgikus pozícióban (a harmadik vasárnapon) és szövegváltozattal (minor) egy viszonylag kevés kódexből álló, vegyes rítusú kéziratcsoport (itáliai, francia, német, bencés) tartalmazza.

A cseh, a morva és a lengyel tradícióban lényegében ismeretlen *Surrexit Altissimus/Dominus de sepulchro*, Zágráb húsvét pénteki karakterisztikus Allelujája valamennyi nyugat-európai hagyományban szerepel.³² A *Surrexit Dominus* szövegváltozat, mely már a 10. században megjelenik, az itáliai, a francia és a szerzetesrendi (bencés, ciszterci, ágostonos, domonkos, ferences) szerkönyvek jellemzője. Ez a

26 H-Bn 395 (2D), MissUlt 1480.

27 Karl-Heinz Schlager: *Thematischer Katalog der ältesten Alleluia-Melodien aus Handschriften des 10. und 11. Jahrhunderts, ausgenommen das ambrosianische, alt-römische und alt-spanische Repertoire*. München: Verlegt bei Walter Rieke, 1965 (Erlanger Arbeiten zur Musikwissenschaft Band 2.), 192–195.

28 Uott, 208–209. A tétel egyetlen közép-európai forrása: CZ-Pn XIV D 12.

29 *Surrexit Dominus vere et apparuit Simoni Petro: at illi narrabant eis, quomodo cognoverunt eum in fractione panis*. (maior)

30 *Surrexit Dominus vere et apparuit Petro*. (minor)

31 Schlager i. m., 78–81., 200–201.

32 Uott, 103–104. Két közép-európai forrása: CZ-Pn XIV D 12, Wrocław, Biblioteka Kapitulna [PL-WRk], 56.

szövegvariáns forrásainkban rendkívül ritka. Rendi úzusuknak megfelelően a magyarországi ferences kódexek húsvét keddjére, a domonkosok pedig Quasimodo- és Cantate-vasárnapra adják. A *Surrexit Dominus* három szekuláris kódexe – egy-egy felvidéki, kalocsai és zágrábi breviárium – fényeshét csütörtökére jegyzi. A külföldi egyházmegyes és szerzetesi források közül, melyeknek asszignációi szintén nagyon változatosak, egy balernai kódex a Futaki-graduáléval azonosan jár el, amikor húsvét ötödik vasárnapjára jelöli ki a tételt.

A Közép-Európában kizárólag cseh területen népszerű, francia, itáliai, német és angol rítusokból egyaránt dokumentálható *Oportebat pati Christum*³³ liturgikus alkalmazása az előzőkhöz hasonló. Fényeshéten leggyakrabban kedden vagy pénteken hangzott el, a húsvéti időben pedig legtöbbször a harmadik vagy az ötödik vasárnapon szerepelt. Ugyanígy jár el az Alleluját tartalmazó nyolc magyar forrás is. A Golso-misszálé és az Ulászló-graduále húsvét nyolcadára, a ferences kódexek és két késői pálos graduále Iubilate-, Futaki Ferenc kézírata pedig Vocem iucunditatis-vasárnapra írja elő.

A Mennybemenetelt követő vasárnap *Ascendens Christus in altum* tételét a Futaki-graduálén kívül három 15. és egy 16. századi kéziratunk tartalmazza, így lényegében előzmény és tulajdonképpen folytatás nélkül kerül be az 1484-ben nyomtatott esztergomi misekönyvbe. Az elsősorban francia és szerzetesi (bencés, ciszterci, premontrai, domonkos) úzusokban használatos darab igen ritkán tűnik fel más tradíció szerkönyveiben.³⁴

Nem ritka hazai előfordulása, hanem elhelyezése miatt tartozik ehhez a tételcsoporthoz a *Surrexit Dominus et occurrens*. A magyar hagyományokban a húsvéti idő 1–3. vasárnapján szereplő repertoárdarab a Futaki-graduáléval azonos liturgikus pozícióban, a negyedik vasárnapon csak egy közelebről még nem meghatározott provenienciájú misekönyvben és a pécsi nyomtatványban tűnik fel. A francia és a szerzetesi rítusokon kívül csak elvétve felbukkanó, Közép-Európában ismeretlen darab külföldön valamivel gyakoribb fényeshéten, mint a húsvéti időben.³⁵ Cantate-vasárnapra csak három francia szerkönyv jegyzi.

A Futaki-graduále húsvét utáni vasárnapokra rendelt szériájának pontos vagy közel azonos külföldi megfelelője jelenleg nem ismert. Ugyanakkor a nyolcad és az azt követő időszak sorozatai azt sugallják, hogy az ünnep bőséges Alleluja-készletének egyes darabjai a különböző consuetudókban a két ciklus közül bármelyikben megjelenhettek. Ezért, ha a liturgikus asszignációt figyelmen kívül hagyjuk, és a graduále két szériájának repertoárját egyben vizsgáljuk, két fontos megállapítást tehetünk.

A készlet közel egyharmada a cseh, a morva és a lengyel tradíciókban lényegében ismeretlen. Ezek között az Alleluják között vannak olyanok, melyek valamilyeni magyar vagy csak egy rítus alaptételei közé tartoznak (*Ego sum pastor bonus qui*

33 Uott, 155.

34 Uott, 105–106., 114–115.

35 Uott, 71.

pasco, Surrexit Dominus et occurrens, Surrexit Altissimus de sepulchro), és olyanok, melyek a Futaki-graduálén kívül alig néhány szerkönyvünkben tűnnek fel (*Obtulerunt discipuli, Benedictus es Dei Filius, Surrexit Dominus vere, Ascendens Christus in altum*). Vagyis a kézirat egy, a közép-kelet-európai régiótól nagyrészt független repertoárt tartalmaz:

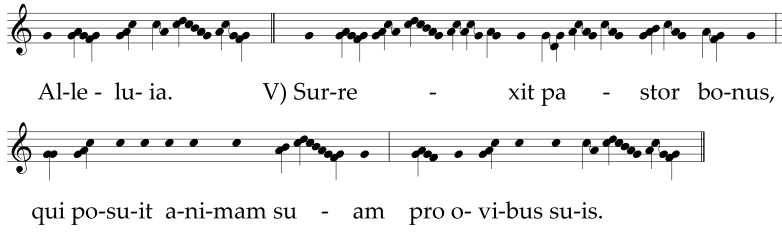
	Futaki-graduále	St. Emmeram
vasárnap	<i>Pascha nostrum V2) Epulemur</i>	=
hétfő	<i>Nonne cor nostrum</i>	5D
kedd	<i>Obtulerunt discipuli</i>	=
szerda	<i>Christus resurgens ex mortuis</i>	4D
csütörtök	<i>Surgens Iesus Dominus</i>	5D
péntek	<i>In die resurrectionis meae</i>	3D
szombat	<i>Laudate pueri</i>	=
1D	<i>Angelus Domini</i> <i>In resurrectione tua</i>	hétfő, 2D =
2D	<i>Benedictus es Dei Filius</i> <i>Ego sum pastor bonus qui pasco</i>	3D –
	<i>Surrexit pastor bonus</i>	5D (2×)
3D	<i>Surrexit pastor bonus</i> <i>Surrexit Dominus vere</i>	5D (2×) 2D
	<i>Modicum et non videbitis</i>	–
4D	<i>Surrexit Dominus et occurrens</i> <i>Vado ad eum</i>	5D –
5D	<i>Surrexit Dominus de sepulchro</i> <i>Oportebat pati Christum</i> <i>Usquemodo non petistis</i>	szerda: <i>Surrexit Altissimus de sepulchro</i> kedd –
6D	<i>Ascendit Deus</i> <i>Dominus in Sina</i> <i>Ascendens Christus in altum</i>	mennybemenetel mennybemenetel mennybemenetel

6. táblázat. A fényeshét és a húsvéti időszak Alleluja-repertoárja: Futaki-graduále – bencés cantatorium

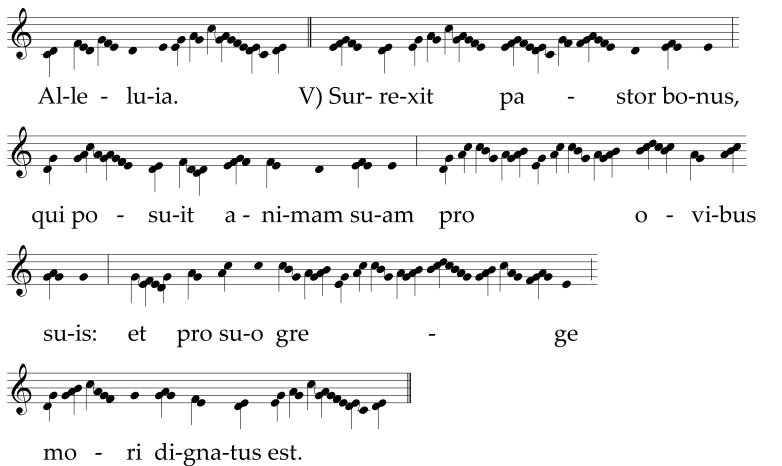
A tételek túlnyomó többsége viszont más szokásrendekből dokumentálható. A legnagyobb mértékű egyezés a regensburgi Sankt Emmeram monostor egyik 11. századi kéziratával mutatható ki, melyből csak négy Alleluja hiányzik graduálénk tételei közül.³⁶ A bencés kódex nem tartalmazza a *Modicum–Vado–Usquemodo*-triót és a jó pásztorról szóló darabot. Ugyanakkor közli a Futaki-graduále valamennyi speciális tételét, valamint a *Surrexit pastor bonus*nak azt a két szöveg- és dallamváltozatát is, melyet énekeskönyvünk tartalmaz, és amely együtt csak a regensburgi, valamint egy 11. század végi seoni bencés kódexben tűnik fel (*1. kotta a 40. oldalon*).³⁷

36 D-Mbs 14083.

37 Schlager: i. m., 145–146., 211.

Al-le - lu-ia. V) Sur-re - xit pa - stor bo-nus,
qui po-su-it a-ni-mam su - am pro o- vi-bus su-is.

Al-le - lu-ia. V) Sur- re-xit pa - stor bo-nus,
qui po - su-it a - ni-mam su-am pro o - vi-bus
su-is: et pro su-o gre - ge
mo - ri di-gna-tus est.

1. kotta. Futaki-graduále: Alleluja Surrexit pastor bonus

Úgy tűnik tehát, mintha a Futaki-graduále húsvétvasárnaptól pünkösdig tartó szakaszának Alleluja-repertoárja két hagyomány anyagából állt volna össze. A tételek túlnyomó többsége talán a regensburgi bencés úzusból érkezetett, majd kiegészülhetett a magyarországi consuetudo négy elengedhetetlen darabjával (*Ego sum pastor bonus qui pasco, Modicum et non videbitis, Vado ad eum, Usquemodo non petistis*).

Hogy a rendhagyó húsvét heti Alleluja-sorozat hazai összeállítás-e, vagy külföldi átvétel, annak eldöntéséhez az *Obtulerunt discipuli* szolgálhat kiindulópontul. Ez az Alleluja külföldön négy úzusnak, illetve régióknak – beneventán, észak-itáliai, ibériai, délnémet bencés – volt stabil és állandó eleme, amely négy azt – néhány ritka kivételtől eltekintve – szintén fényeshét keddjére asszignálta.³⁸ Ugyanakkor az Európa-szerte elterjedt *Surrexit Altissimus/Dominus de sepulchro* csak három, pontosan behatárolható forráscsoportban jelenik meg az *Obtulerunt*tal együtt húsvét

38 Schlager: i. m., 78–81, továbbá: *Missale Abulense* [Avila], Salamanca, 1510; *Missale Bracarense* [Braga], Lisboa, 1538; *Missale Elborensis* [Évora], Lisboa, 1509; *Missale Auriense* [Orense], Monterrey, 1494; *Missale Salmanticense* [Salamanca], Salamanca, 1533; *Missale Segobiense* [Segovia], Venezia, 1500; *Missale Tirasonense* [Tarazona], Pamplona, 1500. Néhány délnémet szekuláris és ágostonos forrás az Alleluját Quasimodo-vasárnaptól Mennybemenetelig a húsvéti idő hétköznapjaira írja elő.

hetének Alleluja-szériájában. Közülük az ibériai és a beneventán szerkönyvek – Kalocsához hasonlóan – csütörtökre jegyzik, ám az előbbieken mindig a Magyarországon ismeretlen *Data est mihi*, az utóbbiak szerdán a *Surrexit Dominus vere*, pénteken pedig az *In die resurrectionis meaet* írják elő. Egy tradíció összeállítása viszont feltűnő egyezést mutat a Codex Albensis és a pécsi misekönyv ciklusával. A 10–12. századi Sankt Gallen-i bencés kéziratok, melyeknek Alleluja-sorozatából hiányzik az *Angelus Domini*, a Codex Albensistől csak a hétfői, Pécstől ezenfelül még a szerdai tételkijelölésben térnek el.³⁹ Lényegében a Sankt Gallen-i széria kibővített, tartalék tételekkel felszerelt változatát tartalmazza a regensburgi Sankt Emmeram monostor két 11. századi kódexe,⁴⁰ melyekben a Codex Albensis és a pécsi misekönyv valamennyi Allelujája megtalálható (7. táblázat). Hogy a két bencés monostor, Sankt Gallen és Regensburg sorozatainak ilyen mértékű hasonlósága mögött mi állhat, egyelőre kérdéses, ám a kéziratok kora alapján talán joggal feltételezhető, hogy a Sankt Gallen-i ciklus lehetett az elsődleges.

	pécsi misekönyv	Codex Albensis	St. Gallen	St. Emmeram
vasárnap	<i>Pascha nostrum V2) Epulemur</i>			
hétfő	<i>Angelus Domini</i> –	–	–	<i>Angelus Domini</i> <i>Surrexit Dominus vere</i>
kedd	–	–	–	<i>Oportebat pati Christum</i> <i>Obtulerunt discipuli</i>
szerda	<i>Surrexit Dominus vere</i>	<i>Surrexit Altissimus de sepulchro</i>		
csütörtök	<i>Cantate Domino</i>			
péntek	<i>Eduxit Dominus</i>			
szombat	<i>Laudate pueri</i>			

7. táblázat. Pécs, a Codex Albensis, Sankt Gallen és Regensburg húsvét heti Alleluja-szériái

Hogy Sankt Gallenből vagy Regensburgból érkezhett-e ez az Alleluja-széria Dél-Magyarországra, arra a keresztény térítés történetének kezdeti szakasza adhat választ. I. Ottó német–római császár (962–973), miután fia, II. Ottó társascsászár (967–983) 972 húsvétján Rómában feleségül vette Theofanu bizánci hercegnőt, Pavián keresztül Sankt Gallenbe érkezett. Ugyanennek az évnek augusztusában itt kapta meg Géza üzenetét, melyben a nagyfejedelem kinyilvánította megtérési szándékát. Ottó választása alapján feltehetően szeptember közepén térítő püspökké szentelték Brúnót, a Sankt Gallen-i monostor szerzetesét, aki Regensburg és Passau érintésével – ahol császári utasításra Pilgrim passauai püspök segítőt adott mellé – október folyamán Géza fejedelmi központjába, Kalocsára érkezett.⁴¹

39 St. Gallen, Stiftsbibliothek [CH-SGs], 338, 339, 340, 342, 359, 361, 374, 375, 376, St. Gallen, Kantonsbibliothek (Vadiana) [CH-SGv], 295.

40 D-Mbs 14083, 14322.

41 Ld. Györffy: i. m., 68–72.

Aligha lehet kétséges, hogy a magyarországi térítő püspök a krisztianizáció során a Sankt Gallenből magával hozott liturgikus könyveket használhatta. Ha valóban ebből az irányból, ezen az útvonalon jutott a fényesheti Alleluja-sorozat hazánkba, akkor annak átvétele csak ezekben az években-évtizedekben történhetett, hiszen a svájci (akkor sváberszági) bencés apátság és Magyarország későbbi érintkezéséről jelenleg nincs tudomásunk.

Korabeli regensburgi, az istentiszteletet érintő kapcsolatra egyetlen leírás utal. Arnold (†1050 körül), a Sankt Emmeram monostor szerzetese megbízást kapott a patrónus csodatetteinek megírására, majd 1030 körül apátja utasítására a Dunán lehajózott Esztergomba, és megmutatta anyagát Anasztáz-As(e)rik érseknek. Magyarországi tartózkodása alatt megkomponálta Emmeram officiumát, melyre az érsek megtaníttatta szerzeteseit és papjait.⁴² Ha Arnold itteni látogatására monostorának misekönyveivel érkezett volna – amit tulajdonképpen semmi sem indokolhatott –, amelyekből azután áttemelhetők volna a húsvét heti Alleluja-sorozatot, akkor a sorozat vagy annak jellegzetes elemei az esztergomi forrásokban feltehetően szerepelnének. De nem szerepelnek, mint ahogy az Emmeram-officiumnak sem maradt fenn egyetlen hazai feljegyzése sem.

Ugyanakkor számolnunk kell annak a lehetőségével is, hogy esetleg valóban ekkor és innen kerülhetett a különleges Alleluja-széria hazánkba. Először Esztergomba, onnan a déli területekre, s csak az esztergomi rítust megalkotó liturgikus reform során tűnhetett el a központi hagyomány szerkönyveiből (talán az Emmeram-zsolozsmával együtt), és szorulhatott vissza a kalocsai tartományba, melynek közvetlen regensburgi kapcsolataira vonatkozóan ma semmiféle utalással sem rendelkezünk. Ezt a feltételezett Regensburg–Esztergom–Kalocsa útvonalat azonban korabeli liturgikus források hiányában jelenleg sem alátámasztani, sem megcáfolni nem tudjuk, vagyis ezen az úton a speciális Alleluja-sorozat két lehetséges származási helyének kérdése aligha dönthető el.

Más irányból viszont talán közelebb juthatunk a Sankt Gallen vagy Regensburg dilemma megoldásához. Már Györffy György felhívta a figyelmet arra, hogy Szentgál helynevek csak az Árpádok 10. századi családi szálláshelyein – Kalocsa, Szekszárd és Veszprém környékén, valamint Nyugat-Baranyában – fordulnak elő, azon a területen, ahol Brúnó missziója folyhatott. Ezek a helységek egyházuk patrónusáról kapták a nevüket, arról a szentről, akinek ereklyéjét templomuk oltárában őrizték. Vagyis a Szentgál településnevek Sankt Gallenből hozott Szent Gál ereklyék korabeli jelenlétét valószínűsítik ezen a környéken.⁴³

42 Ld. uott, 372. Újabbban: *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk. Kristó Gyula. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1999 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.), 171–173.; *Szent István és az államalapítás*, 2002, 49.

43 Györffy: i. m., 72–73. Újabbban: Mező András: *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 1996 (METEM Könyvek 15.), 75–76.; uő: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 2003 (METEM Könyvek 40.), 87–88.

A relikviákkal egy időben érkezhettek a területre a szent liturgikus kultusza, *Venerabilis Gallus* kezdetű zsolozsmája is, melynek legelső magyar forrása a 12. század első feléből származó Codex Albensis. A Gallus-históriát a kalocsai, a zágrábi, az erdélyi és a váradi liturgia még a középkor végén is fenntartotta, Esztergomban viszont szinte semmi nyoma.⁴⁴ Kissé más a helyzet az első Sankt Gallen-i apát, Otmár officiumával, melynek canticum-, laudes- és matutinum-antifónáit szintén csak a Codex Albensis közölte, rövid, matutinum nélküli formája viszont a délkelet-magyarországi (Erdély–Várad) hagyományon kívül az esztergominak is stabil elemévé vált. Használatától csak Kalocsa és Zágráb zárkózott el.⁴⁵

Különleges megoldása miatt ebbe a csoportba tartozhat Nagy Szent Gergely pápa officiuma is. Már Mezey László kiemelte a Codex Albensis kiadásának bevezetőjében, hogy a kézirat egyszerre tanúja a régi és az új, 11. századi Gregoriuszsolozsmának.⁴⁶ A kódexben az új, *Gloriosa sanctissimi*-história után *alia* felirattal egy rövid forma szerepel, melynek legelső forrása a 10. század végi Sankt Gallen-i Hartker-antifonále.⁴⁷ Ez a sorozat nem vált általánosan ismertté, bencés (Sankt Gallen, Einsiedeln, Augsburg, Jumièges, Róma, Perugia) forrásokon kívül csak néhány szekuláris (Quedlinburg, Bamberg, Utrecht, Aosta, Benevento) kézirat közölte. Azokat a tradíciókat, melyeknek repertoárja tartalmazta a régi zsolozsmát, az új história megjelenése választás elé állította. Egy részük továbbra is kizárólag a régít imádkozta,⁴⁸ más részük azt megtartva integrálta az újat úgy, hogy a kéziratokban – a Codex Albensishez hasonlóan – egymás után mindkettőt közölte.⁴⁹

Egy harmadik, jelenleg külföldi párhuzam nélkül álló utat követett Erdély–Várad és Kalocsa–Zágráb azzal, hogy a két sorozatot ötvözte. Erdély–Várad az új ciklusból elhagyta a laudes antifónáit, és helyükre a régi sorozat azonos funkciójú tételeit illesztette, melyeket a második vesperásban – a korabeli gyakorlatnak megfelelően – megismételt.⁵⁰ Kalocsa és Zágráb még teljesebben oldotta meg a

44 Ld. Kovács Andrea: *Corpus Antiphonarium Officii–Ecclesiarum Centralis Europae* [CAO–ECE] V/B *Esztergom/Strigonium (Sanctorale)*, VI/B *Kalocsa–Zagreb (Sanctorale)*, VII/B *Transylvania–Várad (Sanctorale)*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006, 188., 268–269.; 2008, 119., 127–129.; 2010, 48., 118–119.

45 Ld. CAO–ECE V/B, 2006, 150, 165, CAO–ECE VII/B, 2010, 48, 128–129. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy 14. századnál korábbi kalocsai és zágrábi zsolozsmaforrást ma nem ismerünk. A három kalocsai magán(!) breviárium közül a Cerovabrida megszakad Szent Imre novemberi ünnepe után, Zágráb esetében pedig eldönthetetlen, hogy kezdettől fogva elzárkózott-e Otmár officiumától vagy az csak a domonkos reform eredményeként tűnt el a déli püspökség szerkönyveiből.

46 Ld. Zoltán Falvy–László Mezey (Hrsg.): *Codex Albensis. Ein Antiphonar aus dem 12. Jahrhundert*. Budapest, Graz: Akadémiai Kiadó, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1963 (Monumenta Hungariae Musica I.), 40–41.

47 CH-SGs 390, p. 125–127.

48 Sankt Gallen, 11. sz. (CH-SGs 413); Quedlinburg, 11. sz. (D-B Mus. 40047); Bamberg, 13. sz. (D-BAs lit. 25); Augsburg, 1459, 1501 (D-Mbs 4305, 4306); Jumièges, 13. sz. (F-R 248), Aosta, 13. sz. (I-AO 6), Benevento, 12. sz. (I-BV 19), Monte Cassino, 12. sz. (I-MC 542), Róma, 11. sz. (I-Rvat C.5), Perugia, 1450–1475 (US-NYcub Plimpton 41).

49 Einsiedeln, 14. sz. (CH-E 611, a régi zsolozsma a kódex függelékében); Sankt Gallen, 12., 13. sz. (CH-SGs 388, 389); Liège? és Würzburg?, 12. sz. (D-KNd 215), Utrecht, 12. sz. (NL-Uu 406).

50 Ld. CAO–ECE VII/B, 2010, 47, 68–70.

két zsolozsma egyesítését. Miután az új história második vesperásában eredetileg csak a Magnificat-antifóna volt új tétel, hiszen a zoltár-antifónákat a laudesből, a responzóriumot pedig a matutinumból kölcsönözték, ezért ezek ismétlése helyett a régi laudes-antifónákat és egy Sankt Gallen-i responzóriumot, a *Beatissimus pontifex Gregoriust* írták elő.⁵¹ Ezzel a frappáns megoldással elkerülték a tételek ismétlését és az új sorozat csonkítását is:

	Hartker-antifonále	Codex Albensis	Erdély-Várad	Kalocsa-Zágráb
V1 R	Iustus germinavit	= V2 R	új	új
V1 Am	Sacerdos et pontifex	= V2 Am	új	új
M a	Beatus vir	—	új	új
M a	Beatus ille servus	—	új	új
M a	Quamdiu mundi orbita	—	új	új
M R1	Mutato etenim saeculari	=	új	új
M R2	Hic in annis adolescentiae	=	új	új
M R3	Hoc beato Gregorio gratia	=	új	új
M R4	Beatissimus pontifex Gregorius	—	—	—
L a1	Beatus Gregorius natione	=	=	új
L a2	Hauriebat adhuc in parva	=	=	új
L a3	Iste sanctus dum pro	= a4	= a4	új
L a4	Rogavit pontificem	= a5	= a5	új
L a5	Missis namque doctoribus	= a3	= a3	új
L Ab	Gratias tibi agimus	új	= V2 Am	új
	a Domine quinque	—	—	—
V2 a1	Beatus Gregorius natione	—	=	=
V2 a2	Hauriebat adhuc in parva	—	=	=
V2 a3	Iste sanctus dum pro	—	= a4	= a4
V2 a4	Rogavit pontificem	—	= a5	= a5
V2 a5	Missis namque doctoribus	—	= a3	= a3
V2 R	Beatissimus pontifex Gregorius	—	új	=
V2 Am	Beatus Gregorius ab Anglorum	—	= L Ab	új

8. táblázat. A régi Gergely-officium elosztása az új históriában

Vajon mi más lehet a magyarázata ennek a példa nélküli, nagy valószínűséggel hazai alakításnak, mint az, hogy az új históriát a déli provinciában már hosszabb ideje és széles körben ismert régi átmentésével akarták bevezetni, melynek folya-

51 Ld. CAO-ECE VI/B, 2008, 31, 50–51. Szendrei Janka szerint csak a kalocsai rítus élt ezzel a megoldással, a zágrábi nem. Ld. Szendrei: i. m., 131. Ugyanakkor a nyomtatott breviáriumon kívül szinte valamennyi zágrábi zsolozsmaforrás ugyanígy jár el: H-Bn 343, 446, HR-Zu MR 46, MR 65, MR 80, MR 103, MR 104, MR 120.

matos és stabil hagyományára utalhat a Codex Albensis és a 14–16. századi erdélyi, váradi, kalocsai és zágrábi szerkönyvek antifóna-sorrendjének azonossága is? Hogy a régi officium Sankt Gallenből és nem Regensburgból juthatott el Dél-Magyarországra, nyilvánvalóvá teheti az, hogy az officiumot a Sankt Emmeram monostor egyetlen kézírata sem tartalmazza.⁵²

Fenti megfigyeléseinket hipotézisekben és megválaszolásra váró kérdések sorában összegezhethetjük. Hazai elterjedtségük, valamint külföldi előzményeik és párhuzamaik alapján feltételezhető, hogy a különleges húsvét heti Alleluja-széria mellett a Gallus-, az Otmár-, de mindenekelőtt a speciális Gergely-zsolozsma az államalapítás előtt, Géza nagyfejedelem idején Sankt Gallenből meginduló és Dél-Magyarországon folyó keresztény térítésnek a liturgiában fennmaradt emléke. Ez egyben azt is jelentheti, hogy ezek az elemek a ma még szinte teljesen ismeretlen kalocsai rítus legősibb, legjellegzetesebb, lokális úzusok mögött álló közös rétegéhez tartozhatnak, és kiindulópontul szolgálhatnak a források provenienciájának megállapításához. Következésképp azok a szerkönyvek – köztük a kérdéses vagy közelebről még nem meghatározott rendeltetésű Futaki-graduále, ultramontán misekönyv, Codex Albensis –, amelyek ezeket az anyagokat – elsősorban a fényesheti Alleluja-sorozatot és/vagy a Gallus- és Gergely-officiumot – tartalmazzák, nagy valószínűséggel a déli provinciához köthetők. Közülük a Sankt Gallen-i Alleluja-szériát leghűségesebben, igen csekély változtatással azok az egyházi intézmények őrizték meg, melyeket a Codex Albensis és a pécsi misszale reprezentál, míg a kalocsai érsekség többi tradíciójában azt a legsajátosabb, lényegi elemek megtartásával kisebb-nagyobb mértékben módosították. A forrásokat összekötő, Esztergomban ismeretlen darabok stabilitása és a szerkönyveket elválasztó, karakteresen különböző tételek jelenléte feltehetően olyan helyi liturgikus consuetudókkal magyarázható, melyek a kalocsai provinciában viszonylag sokáig élhettek erős érseki befolyás, függőség és egységesítő törekvések nélkül.

Hogyan kerülhetett ez az anyag Esztergom szufragán püspökségének, Pécsnek az 1487-ben nyomtatott misekönyvébe? Sankt Gallen-i Brúnó 10. századi missziója, mely kiterjedt a Dunántúl nagy részére, Északnyugat-Magyarországra és a Duna-Tisza közére, lefedhette a későbbi pécsi püspökség területét is. Vajon a bencés szerzetes térítésének sikeréről vagy kudarcáról tanúskodik az, hogy az Esztergom fennhatósága alá tartozó Pécs és a déli tartomány dioecesisei még alapításuk után közel ötszáz évvel is leírták vagy kinyomtatták a 970-es években megismert tételeket? Vagy az anyag integrálását és megőrzését talán már a 10. század utolsó negyedétől elősegítette valamiféle közös területi egység, egyházszerkezeti forma?⁵³

52 A monostor egyetlen 14. századi kódexében (D-Mbs 14741) bukkantunk a régi zsolozsmának egy apró részletére. Ebben a laudes első három antifónája (*Beatus Gregorius natione, Hauriebat adhuc in parva, Iste sanctus dum pro*) az új história kishóráiban (prima, tertia, sexta) szerepel.

53 A kalocsai érsekség alapításának és a pécsi püspökséghez való viszonyának, valamint a Géza kori térítés megítélésének mindmáig problematikus, megoldatlan kérdésköréről ld. Kristó Gyula: *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2000, 79–87, 121–135, Thoroczkay: i. m., 33–65.

Mikor és milyen úton jutott el a magyarországi Sankt Gallen-i misszió területéről az attól mentes erdélyi és váradi püspökségekbe az eddig feltárt, nagy valószínűséggel Géza kori réteg? Elegendő mennyiségű liturgikus és történeti forrás hiányában vajon válaszolhatunk-e ezekre a kérdésekre? És megismerhetjük-e valaha teljesen egészében az esztergomi után a kalocsai érsekség rítusát is?

ABSTRACT

ANDREA KOVÁCS

ELEMENTS OF THE AGE OF GEZA IN THE MEDIEVAL HUNGARIAN LITURGY?

The study is an attempt to group the medieval Hungarian liturgical sources according to traditions based on two series of alleluias – Easter week, Eastertide – of the Tempore. Following a presentation of the typical solutions, origins and foreign parallels of the narrower traditions – Esztergom, Zagreb, Upper Hungary – there is a study of a source group whose series are separated from the known Hungarian ones. These include some characteristic items unknown elsewhere that are separated by other Hungarian traditions, and link sources to each other and those that result in an internal division of the source group. Based on the data of the sources it is likely that these special alleluias or series characterized only the institutions of the Kalocsa archbishopric. Foreign parallels of the two series can only be traced from Benedictine monasteries of South Germany – Sankt Gallen, Regensburg. Where the two series came from to Hungary can be answered by the Offices for Gallus and St. Gregory the Great. The possible date of their receipt may be determined by knowing the history of Christian proselytization in South Hungary that was beginning at the time of Grand Prince Geza.

Andrea Kovács graduated in the pedagogy of music theory and choir conducting (1993) and in church music (1998) at the Liszt Academy of Music in Budapest. She earned her doctoral degree (DLA) at the same university in 2002. Between 2003 and 2006 she worked as a research fellow at the Church Music Research Group of the Hungarian Academy of Sciences – Liszt Academy of Music, then from 2007 at the Early Music Department of the Institute for Musicology of the Hungarian Academy of Sciences. Since 2009 she has been a research fellow, since 2015 a senior research fellow and head of the Church Music Research Group of the University. Her publications comprise several volumes and articles on medieval plainchant. Her main research fields include musical sources of the medieval Divine Office and Mass, the scholarly analysis and reconstruction of the Gregorian Office traditions of Hungary, comprehensive critical editions of Gregorian genres and transcribed editions of sources.